

Unutarnja i vanjska povijest hrvatskoga jezika u srednjem vijeku

Ivana Brač

(Bratulić, J., Damjanović, S., Frančić, A., Kuzmić, B., Lisac, J., Matasović, R., Mihaljević, M., Žagar, M.: *Povijest hrvatskoga jezika: Srednji vijek*, Zagreb, Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica, 2009.)

Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica 2006. godine pokrenulo je projekt *Povijest hrvatskoga jezika* od srednjeg vijeka do XXI. stoljeća kako bi prikazali unutarnju i vanjsku povijest hrvatskoga jezika. Namjera je opisati povijest hrvatskoga jezika u pet knjiga, tako je prva knjiga posvećena srednjem vijeku, druga bi trebala prikazati jezik XVI. i XVII. st., treća XVIII. st., četvrta XIX. st., a posljednja jezik XX. i XXI. stoljeća.

Povijest hrvatskoga jezika: Srednji vijek iznimno je dragocjeno i vizualno doručeno izdanje na 584 stranice s više od 330 fotografija i likovnih priloga. Djelo sustavno i sintetski prikazuje povijest hrvatskoga jezika u srednjem vijeku, oduševljavajući činjenicom da je prikazana vanjska povijest, odnosno političke i kulturne prilike, i unutarnja jezična povijest. Prednost je ove knjige što obuhvaća znanja o povijesti pisanih spomenika i tekstova, ali temeljito prikazuje same promjene u jeziku, što se dosada običavalo razdvajati. Djelo je podijeljeno na osam tematskih cjelina čiji su autori priznati stručnjaci na području o kojem pišu.

U prvom poglavlju *Hrvatski jezik, hrvatska pisma i hrvatska književnost — svjedoci identiteta Hrvata* Josip Bratulić govori o slavenskoj jezičnoj zajednici, a posebice se osvrće na značenje imena Slaven i Hrvat. Bratulić nastavlja označivanjem hrvatskoga jezika kao jezika koji je u povijesti imao najviše različitih naziva (hrvatski, slovenski, slovinski, ilirski, bošnjački, hrvatski ili srpski, hrvatsko-srpski). Napominje da je neopravdano hrvatskome jeziku, čiji pisani spomenici datiraju u XII. st. i čiju se bogatu književnost kontinuirano može pratiti od srednjega vijeka do danas, davati dvočlano ime (hrvatski ili srpski, hrvatsko-srpski) ili čak tročlano (hrvatsko-srpsko-slovenački) jer nikada nije postojao narod koji se tako zvao. Argument mu je i taj što je riječ *jezik* u najstarijim zapisima na staroslavenskom jeziku,

kao i na hrvatskome, značila i *jezik* i *narod*, stoga svaki narod ima pravo nazivati svoj jezik jednakim imenom kojim naziva svoju narodnost. Nastavlja objašnjavajući kako je svaki narod vezan za prostor i zemlju, pa tako i prisutnost Hrvata na današnjem tlu možemo dokazati oslanjajući se na dokumente koji su pisani trima pismima — latinicom, glagoljicom i ćirilicom. U vezi s glagoljicom napominje da su jedino Slaveni dobili pismo od svetoga čovjeka, Konstantina Ćirila, koji je osmislio glagoljicu kao zatvoren sustav koji u sebi sadrži simboliku, tako su osnovni simboli trokut, koji simbolizira Sveto Trojstvo, i kružnica, koja simbolizira puninu Božanstva. Ističe i da su se jedino Hrvati služili ćirilicom za svjetovne potrebe, dok je kod drugih naroda bila vezana isključivo za liturgiju.

Ranko Matasović autor je drugoga poglavlja pod nazivom *Od praslavenskoga do hrvatskoga jezika (glasovi i oblici)* u kojemu objašnjava razvoj glasova i oblika polazeći od praslavenskoga jezika, kao zajedničkoga prajezika svih slavenskih jezika kojim se govorilo na prijelazu VI. u VII. st., a koji je dijalekatski bio slabo raščlanjen, do suvremenoga hrvatskog jezika. Matasović sustavno i potanko opisuje fonološki sustav praslavenskoga jezika, dajući ujedno i tablične prikaze radi bolje preglednosti. Promjene koje su se u praslavenskom jeziku počele događati u VII. i VIII. stoljeću rezultirale su izmijenjenim praslavenskim samoglasničkim i suglasničkim sustavom, s tim da se su se pojedine promjene dogodile u svim dijalektima, u nekim slavenskim dijalektima ili su potpuno izostale. Brojne su promjene kojima se hrvatski jezik odvojio od praslavenskoga jezika, tako je samoglasnički sustav u hrvatskome jeziku pojednostavljen, što je utjecalo i na razvoj suglasničkoga sustava. Povijesnu morfologiju Matasović započinje prikazom razvoja imenica, ističući morfološke kategorije koje su se očuvale u hrvatskome jeziku, te one koje su se izgubile, primjerice opreku između palatalnih i nepalatalnih osnova te se smanjeni broj deklinacijskih razreda.

Mateo Žagar u poglavlju *Hrvatska pisma u srednjem vijeku* donosi iznimno iscrpan opis triju pisama kojima su se koristili Hrvati, napominjući da su na razvoj pisma utjecala i izvanjezična događanja te da razvoj nije tekao istovremeno i jednakim intenzitetom u svim regijama. Tri pisma pokazuju utjecaj istoka i zapada na hrvatsku kulturu, ali se mora napomenuti da je unatoč toj raznolikosti stvoreno jedinstveno nacionalno pismo. Žagar kronološki i metodološki iscrpno prati razvoj pisama na hrvatskom tlu, objašnjava kako je došlo do uvođenja, stabilizacije i nestajanja pojedinih morfoloških i ortografskih rješenja. Uočava visok stupanj standardizacije triju pisama, ali i visoku kvalitetu pripreme i iluminacije kodeksa. Opisan je razvoj latinice, tipovi latinice i razlike među njima, kao i poteškoće prilagodbe hrvatskome fonemskom sustavu, u što se možemo i sami uvjeriti jer su dane fotografije pojedinih spomenika s ispisanom izvornom grafijom i transkripcijom na suvremenome hrvatskom jeziku. Jednako iscrpno opisuje razvoj oble i us-

tavne glagoljice, tablično prikazuje grafeme oble i ustavne, odnosno uglate glagoljice i stare ćirilice, što je iznimno vrijedan prilog ovome poglavlju.

Anđela Frančić u četvrtom poglavlju *Onomastička svjedočenja o hrvatskome jeziku* objašnjava da se preko onomastičkih svjedočanstava mogu odrediti i datirati prostorna kretanja Hrvata, ali i drugih etničkih skupina i naroda koji su boravili na ovom području. Tako imena svjedoče o obitavanju ilirskih i keltskih plemena na hrvatskome prostoru, zatim svjedoče o grčkoj kolonizaciji dalmatinskih otoka na prijelazu V. u IV. stoljeće prije Krista, dolasku Rimljana u II. stoljeću prije Krista na istočnojadransku obalu kada započinje romanizacija Ilira, što se očituje i na onomastičkom planu pa su tako stara ilirska imena prilagođavana latinskom izgovoru. S vremenom su izvorna hrvatska imena brojčano nadmašila romanska, što Frančić pokazuje na primjeru imena zadarskih plemićkih obitelji kod kojih se postupno povećavao broj hrvatskih imena sve do XII. stoljeća, kada su prevagnula hrvatska imena. Prikazan je razvoj antroponimijske formule od uporabe osobnoga imena koje se s porastom broja stanovnika proširuje pridjevkom, do uvođenja prezimena kao posljedice potrebe za stalnim sustavom imenovanja u društvenoj strukturi koja je bivala sve složenijom. Imena su važna za proučavanje promjena u jeziku, te se pri tvorbi imena pokazuje kreativnost i tvorbenost mogućnost jezika, no važna su i za proučavanje razvoja hrvatske pisane riječi, tako su prve zapisane riječi bile hrvatska imena, a ujedno su pisana na svim trima pismima. Shodno tomu onomastika je neizostavna za cjelovito proučavanje jezika srednjega vijeka.

Hrvatska narječja u srednjem vijeku opisao je Josip Lisac, objašnjavajući da se povijest srednjojužnoslavenskoga dijasistema, koji se sastoji od pet narječja, dijeli na tri razdoblja. S prvim razdobljem u vezi napominje da je uočena veća povezanost između triju zapadnih narječja (kajkavskoga, čakavskoga i zapadnoštokavskoga), te istočnoštokavskoga i prototorlačkoga narječja, koje pojedini stručnjaci smatraju istočnoštokavskim narječjem, dok Lisac napominje da se ne mogu poreći razlike među tim dvama narječjima. Drugo razdoblje obilježeno je brzim razvojem i izrazito dijalektnom diferencijacijom, s tim da su se neki dijalekti izgubili, dio ih se spojio, a većina ih i danas postoji. Za treće razdoblje posebice je važno da je dovršen proces gubljenja gramatičke kategorije dvojine. Razlike među dijalektima učvrstile su promjene vezane za zatvoreno *e* i zatvoreno *o*, šva i samoglasno *l*. Razlika je u izrazu zamjenice *quis*, tako da štokavci i torlaci imaju *kto*, a čakavci i kajkavci *gdo* ili *kto*, dok u značenju zamjenice *quid* štokavci i torlaci imaju *što*, čakavci *čə*, a kajkavci *kəj*. Lisac se osvrnuo na promjene u sintaksi, tvorbi, ali i na leksičke razlike među narječjima. Vrijedna je Lišćeva napomena da već u srednjem vijeku djelomice dolazi do tzv. novoštokavskih inovacija, a središte im je bilo u Hercegovini, oko rijeke Neretve. Zamjena dočetnoga *l* u *o* inovacija je do koje je počelo dolaziti u XIV. stoljeću, a isto

tako pojavljuje se morfem *-a* u genitivu množine imenica koje se su završavale na multi morfem. Lisac je na kraju ukratko iznio mišljenja pojedinih lingvista o razvoju srednjojužnoslavenskoga dijasistema.

Milan Mihaljević u poglavlju *Hrvatski crkvenoslavenski jezik* objašnjava nastanak crkvenoslavenskoga jezika kao prvoga slavenskog književnog jezika. Oslanjajući se na kriterij odnosa prema govornom jeziku, stabilnost i vrstu norme te funkciju jezika, Mihaljević dijeli povijest prvoga slavenskog književnog jezika na tri razdoblja, a posebice se osvrće na drugo razdoblje u kojemu je temelj jeziku knjiška tradicija, norma slabi, odnosno prodiru elementi lokalnih govora i pod utjecajem različitih jezika nastaju redakcije. Ističe posebnost hrvatske redakcije koja se po mnogočemu razlikuje od drugih redakcija. U nju su najslobodnije prodirali elementi govornoga hrvatskog jezika, sačuvala je prvotno glagoljsko pismo i bila je okrenuta prema zapadnom, rimskom obredu, te se čakavsko narječje miješalo sa starocrkvenoslavenskim jezikom. Posebno je vrijedna analiza sintakse hrvatskoglagoljskih tekstova koja je slabije istražena od fonologije i morfologije, s tim da je pozornost posvećena utjecaju latinskoga, grčkoga i talijanskoga jezika na sintaktičke konstrukcije hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika. Mihaljević je proučio i leksik hrvatskoglagoljskih tekstova koji su zanimljivi zbog svoje konzervativnosti, što se očituje u čuvanju leksema koji su zastarjeli već u kanonskim staroslavenskim tekstovima, ali sadrže i specifične inovacije kojih nema u drugim redakcijama.

Stjepan Damjanović napisao je poglavlje *Staroslavenski i starohrvatski u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima* u kojemu je iznio zapažanja o interferenciji staroslavenskih i starohrvatskih jezičnih elemenata u hrvatsko-staro(crkveno)slavenskom jeziku i tekstovima pisanim tim jezikom. Razlikuju se dva tipa interferiranja, a to su križanje i supostojanje, koje je češća pojava u tim tekstovima. Staroslavenizmi su zastupljeni u tekstovima u različitoj mjeri, što ovisi o starosti teksta, starosti predloška, te obrazovanju i stavu pisca. Korpus je tekstova u kojima dolazi do interferiranja velik, no nije riječ samo o glagoljičnim tekstovima, nego i latiničnim i ćiriličnim koji su također obrađeni. Damjanović zaključuje da postoji razlika u čestotnosti pojavljivanja staroslavenizama u tekstovima pisanim trima pismima, tako su najčešći u glagoljičnim tekstovima. Temeljito je opisano supostojanje staroslavenskih i starohrvatskih jezičnih elemenata na fonološkoj i morfološkoj razini, a osim miješanja staroslavenskih i starohrvatskih jezičnih osobina govori se i o kajkavskom raslojavanju na svim jezičnim razinama. Miješanje kajkavskoga s hrvatsko-staro(crkveno)slavenskim jezikom pokušaj je oblikovanja književnoga jezika koji bi bio prihvatljiv na što širem području.

Boris Kuzmić u poglavlju *Jezik hrvatskih srednjovjekovnih pravnih spomenika* objašnjava da su pravni spomenici nastali između XII. i XIV. stoljeća temeljni izvor za proučavanje hrvatske pravne, jezične i kulturne povijesti, ali

ujedno svjedoče i o društveno-pravnim odnosima u svakodnevnome životu. Najstariji su spomenici pisani čakavsko-crkvenoslavenskim amalgamom, a do XIV. stoljeća pisani su na čakavskom. Na kraju XV. st. pojavljuju se pravni tekstovi na štokavskom i kajkavskom, ali su zastupljeniji s pojavom renesanse kada je počelo prevođenje s latinskoga jezika na narodni jezik. Kuzmić dijeli pravne spomenike prema stoljeću u kojem su nastali, analizira pojave na fonološkoj i morfološkoj razini, a naročito su zanimljive i iscrpne sintaktička analiza, leksička analiza, u vezi s kojom se bavi tuđicama i terminima, te stilistička raščlamba u kojoj proučava vezu pravnih spomenika s usmenom književnošću, strukturu javnih isprava i opisuje figure.

Damjanović, Kuzmić, Mihaljević i Žagar priredili su antologiju hrvatskih srednjovjekovnih djela pisanih glagoljicom, ćirilicom i latinicom, donoseći preslike tekstova s lijeve strane, a transliteraciju, odnosno transkripciju s desne strane, dok su na dnu stranice dani najvažniji podatci o pojedinome jezičnom spomeniku. Antologija je iznimno korisna svim studentima filoloških studija i nastavnici, no slobodno se može reći da bi trebala biti obvezno štivo svima koje zanimaju hrvatska pisma.

Bogato iskustvo autora i njihov dosadašnji iznimno plodan rad na području o kojem pišu jamče da će u ovoj knjizi čitatelj pronaći sve što ga zanima o povijesti hrvatskoga jezika u srednjem vijeku. Iako je knjiga djelo više autora, sastavljena je kao cjelina u kojoj nema suvišnih ponavljanja. Vrijednost je ovoga djela u stručno i vrlo zanimljivo napisanim tekstovima, u vizualnom dojmu koji ostavljaju fotografije u boji, jasnoći i preglednosti koju daju tablični prikazi uz sam tekst, što olakšava shvaćanje i praćenje pojedinih jezičnih pojava u srednjem vijeku. Važno je napomenuti i da se čitatelj sam može okušati u transliteriranju i transkribiranju srednjovjekovnih tekstova, što će, kao što je rečeno, uvelike pomoći studentima kroatistike i drugih filoloških grupa. Vjerujem da je to što je knjiga inovativna spajanjem vanjske i unutarnje jezične povijesti, posebice vrijedna zbog autora koji su svoje dugogodišnje iskustvo saželi u jasan, zanimljiv i pregledan tekst, i više nego dovoljno da za njome posegnu stručnjaci, ali i svi zaljubljenici u hrvatsku povijest, hrvatsku kulturu i hrvatski jezik.

